

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 331.101.262

Волошина С. В.Криворізький економічний інститут
Криворізького національного університету

ПАРАДИГМА ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ УМОВ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

Досліджено історичну динаміку розвитку теорії людського капіталу. Визначено вплив умов трансформації суспільного виробництва на її змістовність. Ідентифіковано сучасні наукові прогалини.

Ключові слова: людина, потреби, здібності до праці, доходи, людський капітал.

Постановка проблеми. В умовах відкритості світової економіки, ускладнення міжнародних зв'язків та загострення конкуренції у світі все більшого значення для підвищення ефективності суспільного виробництва набуває теорія людського капіталу, що відповідає резолюції ООН (ПРО-ОН) щодо використання в якості критерію розвитку усього світового співтовариства і окремих країн розвитку людини.

Реалізація в Україні міжнародних норм об'єктивно вимагає виконання комплексу завдань, що передбачають зміну якісних і кількісних характеристик найціннішого виробничого ресурсу – людського капіталу, приведення їх у відповідність до стандартів, чинних у глобальних економічних системах. Не дивлячись на постійне зростання інвестицій у всі сфери формування і розвитку людського капіталу нашої країни, віддача від нього залишається надто низькою. Наслідком цього виступає неконкурентоспроможність робочої сили, практична неможливість вільної мобільності носіїв одних і тих самих професій, відставання підприємств за рівнем інноваційного розвитку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Об'єктивно слід підкреслити активну наукову полеміку в даному напрямку дослідження. Звернення провідних науковців, серед яких О. Грішнова, Т. Кір'ян, В. Мандибура, С. Мочерний, Д. Полозенко та інші, до історичних витоків теорії людського капіталу, спрямовані на поглиблене дослідження законів розвитку людини та категорійного апарату даної предметної галузі. Проте деякі дослідження все ще мають дискусійний характер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковою прогалиною в даній предметній галузі виступає недостатність обґрунтованих теоретичних підходів до оцінки відповідності парадигми теорії людського капіталу умовам суспільного виробництва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є інтерпретація природи людського капіталу в контексті оцінки відповідності його характеристик умовам суспільного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Закономірним результатом розвитку світової економічної думки і водночас революційною подією стало створення у ХХ столітті теорії людського капіталу, яка розглядає продуктивні, інтелектуальні і творчі якості людини як важливий засіб економічного зростання суспільства та забезпечення добробуту людей. В основі цієї теорії лежить економічно доведений

висновок щодо залежності доходів громад та індивідуумів від знань, природних здібностей, навичок людей, які зайняті у суспільному виробництві та віднесення останніх до категорії «капітал».

Теорія людського капіталу пройшла довгий шлях свого становлення, етапи якого відображають розвиток світової економічної теорії та трансформацію умов суспільного виробництва.

Перші спроби дослідити продуктивні характеристики людини відносяться до часів античності, коли людей класифікували за їх здібностями до різних видів праці. Давньогрецький філософ Аристотель у IV в. до н. е. ввів поняття «здібності», в якому розділялися можливості організму (закладені в ньому органічні ресурси) і їх практична реалізація, інакше говорячи – природні і реалізовані здібності. Крім того, Аристотель наголошував на тому, що творчі якості людини – це результат певних умов її життя, виховання і навчання.

В економічних трактатах епохи феодалізму зустрічаються ідеї щодо залежності доходів поміщиків від кількості і якості кріпосних, стану їх здоров'я, кваліфікаційної підготовки, організації праці та її стимулювання.

Становленню теорії людського капіталу у самостійний напрямок економічної науки передували праці представників класичної політекономії (В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо), в яких вперше на науковій основі досліджені як уречевлені фактори виробництва, так і місце і роль людини у процесі створення суспільного багатства.

Наукові витoki теорії людського капіталу пов'язані з ім'ям основоположника класичної школи політекономії, англійським економістом В. Петті. У серії книг, що увійшли до збірки «Економічні та статистичні праці» (60-80 роки XVII ст.), В. Петті було вперше обґрунтовано категорію «живі діючі сили» як узагальнюючу характеристику якостей і властивостей людини, що приймає участь у виробничому процесі, і запропоновано розглядати їх як частину суспільного багатства. Він вважав, що «живі продуктивні сили» не даються природою, а створюються доцільною діяльністю суспільства; у формування цих сил беруть участь як матеріальні, так і духовні блага. В. Петті належить одна з перших спроб грошової оцінки людини в цілому. Цінність людей як носіїв праці, за В. Петті, визначається вартістю необхідних їм життєвих засобів, тобто витратами на задоволення життєвих потреб. Її розмір залежить від

характеру занять людей і їх спроможності до праці і тому оцінюється розмірами доходів [1, с. 65].

У другій половині XVIII ст. шотландський економіст А. Сміт («Дослідження про природу і причини багатства народів», 1776 р.) з використанням нових категорій («спроможність робітників до праці», «продуктивні робочі сили») сформулював концепцію «економічної людини», дослідивши природну поведінку людини через використання всіх доступних їй способів (здібностей, розуму, майна) з метою особистої вигоди (задоволення матеріальних і духовних потреб). Він висловив принципові ідеї впливу якостей людей на їхні доходи і необхідності включення «набутих корисних здібностей всіх громадян чи членів суспільства» до «основного капіталу» суспільства [2, с. 208]. До того ж А. Сміт визнавав людську працю єдиним творцем багатства і серед способів підвищення продуктивності праці розглядав підвищення майстерності окремого робітника. Ним вперше зроблено висновок про взаємозв'язок між професійним рівнем підготовки людини, її моральним вихованням і зростанням продуктивності праці.

Англійський економіст Д. Рікардо («Основи політичної економії та оподаткування», 1817 р.) ввів поняття «витрати відтворення робочої сили», включаючи до їх складу витрати на освіту. Він відзначав залежність величини заробітної плати від різного рівня витрат на освіту і навчання, ступеня розвитку особистих здібностей до праці, таким чином доводячи важливість для забезпечення ефективності виробництва якості робочої сили [3, с. 23].

Отже, в ранньокapіталістичний період в економічній думці були сформовані базові засади майбутньої теорії людського капіталу, а саме ідея того, що якості і продуктивні здібності людини слід розглядати як частину суспільного капіталу, які спроможні створювати і примножувати як особистий доход, так і суспільне багатство. Здібності людини до праці залежать від професійної підготовки, здоров'я і морального виховання людини і, в свою чергу, потребують відповідних витрат. Здібності людини виробляються в процесі споживання життєвих благ.

Однак об'єктивні передумови для створення теорії людського капіталу були сформовані лише у XIX-початку XX століття у зв'язку зі стрімким розвитком капіталізму і процесами вивільнення людей від особистої залежності задля забезпечення промислових підприємств робочою силою. Активне дослідження науковцями причин і напрямків економічного зростання суспільства додало дискусії й у визначенні ролі людського фактору в умовах розвитку індустріального капіталізму. У цей період сформувався два протилежних підходи до трактування економічної ролі людини, на базі яких у подальшому утворилися альтернативні концепції людського капіталу.

Так, прихильники теорії трьох факторів виробництва (В. Бейджот, Ф. Ліст, А. Маршалл, Дж.С. Мілль, В. Рошер, Г. Сіджуик та ін.) принципово не відносили до капіталу людину з її природними якостями, на відміну від людських знань і здібностей до праці, які все ж вважають елементом капіталу.

Підґрунтям такого висновку є висновок англійського економіста Дж.С. Мілля («Основи політичної економії», 1848 р.) щодо розуміння людини як мети, а її здібностей як засобу виробництва: «саму людину ... я не розглядаю як багатство... Людина – це мета, заради якої багатство існує... Але її набути здібності, які існують лише як засіб

і які породжені працею, з повною підставою... попадають в цю категорію... Майстерність, енергія і наполегливість робітників країни в такій же мірі вважаються багатством, як і їхні інструменти і машини» [4, с. 139].

Інший англійський економіст А. Маршалл («Принципи економічної науки», 1890-1891 рр.) вбачав багато спільного між доходами людини і відсотком на капітал. Він зазначав, що ними управляють одні й ті ж самі причини, зокрема, «мотиви, що спонукають людину накопичувати персональний капітал у вигляді внесків в освіту, подібні тим, які визначають накопичення капіталу» [5, с. 98]. А. Маршалл запропонував схему обчислення вартості індивідуума (людини). Для цього необхідно дисконтувати вірогідну вартість всіх результатів його майбутньої праці, скласти їх і потім вирахувати з отриманої суми суму дисконтованих вартостей усього багатства і всіх понесених прямих послуг. Крім того, можливим є обчислення вартості індивіда за грошовими витратами його виробництва (виховання).

Саме на такому підході побудована базова (традиційна) концепція людського капіталу.

Передумовою інших, т. зв. «розширюючих» концепцій людського капіталу, стало віднесення до капіталу такими вченими, як І. Фішер, Л. Вальрас, Дж. Маккулох, Г. Маклеод, Дж.Б. Кларк та іншими, власне людини з її природженими здібностями. За І. Фішером, автором теорії «всеосяжного капіталу», капіталом є все те, що здатне приносити доход, зокрема людина. У свою чергу, Л. Вальрас («Елементи чистої політичної економії», 1874 р.) писав, що людина є природним і вічним капіталом. Природним – тому, що вона не вироблена штучно, вічним – тому, що кожне покоління відтворює собі подібних.

Такого ж підходу дотримувався й німецький економіст, автор теорії додаткової вартості К. Маркс («Капітал»), детально обґрунтував категорію «робоча сила», розуміючи її як «сукупність фізичних і духовних здібностей, ...якими володіє ...жива особистість людини і які використовуються нею щоразу, коли вона виробляє певні споживчі вартості». Сама вартість створюється лише в процесі праці і не зводиться лише до витрачання робочої сили, а є процесом взаємодії суспільства і природи, яке характеризується продуктивністю праці. Величина вартості залежить від кваліфікації робочої сили. Розвиток фізичних, розумових, творчих, сил людини К. Маркс називав «дійсним багатством», «головною продуктивною силою суспільства» і стверджував, що творчі якості людини створюються лише в процесі виробництва і потребують витрат. К. Маркс підтримував класиків політекономії у віднесенні людини до основного капіталу, пов'язуючи його розвиток і накопичення з освітою, виробничим досвідом і витратами вільного часу [6, с. 168-170]. Загалом, можна вважати методологічне обґрунтування К. Марксом категорії «робоча сила» вагомим внеском у створення теорії людського капіталу і її розширюючих концепцій.

Таким чином, віднесення до капіталу не лише набутих якостей людини, але й її самої з природженими здібностями дало змогу розширити економічне значення людини і склад людського капіталу на включення до нього фізичних, психологічних, світоглядних суспільних, культурних якостей і здібностей людей [7, с. 96-97].

Отже, в період стрімкого розвитку капіталізму поширилося твердження того, що людина або її спроможності самі по собі є капіталом. Однак

роль цього капіталу за умов індустріального етапу розвитку суспільного виробництва не була визнана як визначальна, оскільки за умов машинної праці (індустріального етапу розвитку суспільства) особистісний фактор, рівень освіти працівників, їх кваліфікація, наукові знання не вважалися панівними.

У першій половині ХХ ст. дослідження стали набувати більш прикладного характеру. До активних дослідників людського фактору суспільного виробництва цього часу слід віднести Д. Кендріка, Е. Денісона, С.Г. Струмиліна, У.А. Льюїса та інших.

Такі вчені-економісти, як Л. Дублін, Ф. Крам, І. Фішер, С.Х. Форсіт, намагалися визначити вагу окремої людини та усього населення, розміри державної допомоги і сімейних витрат на виховання дітей. Дж. Уолт ввів категорію «альтернативні витрати» і здійснив розрахунки впливу професійної освіти на національний бюджет США. С.Г. Струмилін теоретично довівши значення для народного господарства розвитку освіти, здійснив спробу кількісного обґрунтування впливу освіти на ефективність праці і виробництва [8, с. 153]. Важливість для економічного розвитку інвестицій в людину підкреслював також лауреат Нобелівської премії, вест-індійський економіст У.А. Льюїс («Теорія економічного зростання», 1955 р.).

Таким чином, на середину ХХ ст. були концептуально розроблені і методологічно обґрунтовані лише окремі елементи теорії людського капіталу та окреслені перспективні напрямки подальших досліджень.

Вважається, що теорія людського капіталу як цілісна система знань та уявлень про людину, поведінка якої має економічні закономірності, офіційно народилася у жовтні 1962 р., коли була опублікована серія статей з проблематики людського капіталу [7, с. 95]. Активізація наукових досліджень в даному напрямку з середини ХХ ст. була пов'язана з процесами прискорення науково-технічного прогресу і входженням суспільства в постіндустріальний етап свого розвитку, який характеризується інноваційним розвитком продуктивних сил і ставить, перш за все, високі вимоги до якості робочої сили. В результаті НТР у суспільному виробництві у 50-ті роки минулого століття утворилися реальні зрушення, які проявилися в накопиченні неуречевлених елементів багатства (наукових досягнень, зростання рівня освіти населення тощо). В якості нагального наукового завдання постало пояснення високого приросту сукупного випуску, який перевищував приріст капіталу, а також феномену нерівності доходів на основі розуміння робочої сили як сукупності природних і набутих якостей, які сприяють диференціації продуктивного потенціалу людей.

Батьком революції вкладень в людський капітал і автором терміну «людський капітал» вважається американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1979 р. за новаторські дослідження економічного розвитку Теодор Шульц. Він у 50-рр. ХХ ст. почав досліджувати те, що є частиною людини і водночас джерелом майбутніх задовольств або/та майбутніх заробітків. Саме це він пізніше назвав людським капіталом з розумінням під ним запасу знань і здібностей, які людям надає «шкільна освіта, навчання на робочому місці, зміцнення здоров'я і зростаючий запас економічної інформації» [9, с. 64-65]. Для Г. Шульца («Інвестиції в людський капітал», 1961 р.) вкладення в людину мали широкий зміст: до них відноси-

лися вкладення в освіту в навчальних закладах, вдома, на роботі, а також капіталовкладення в сферу охорони здоров'я, освіти і науки. Зазначаючи роль людського капіталу, Т. Шульц стверджував, що освітній рівень населення визначає його спроможність використовувати інформацію і технологію для розвитку і структурної перебудови. До того ж він наголошував на тому, що цінність людського капіталу ще мало відома, на відмінну від вартості землі та обладнання і висунув ідею, що віддачу від інвестицій у людський капітал потрібно вимірювати.

Офіційне визнання теорії відбулося з присвоєнням американському економісту Гері Беккеру у 1992 р. Нобелівської премії «за дослідження широкого кола проблем людської поведінки і регування, яке не обмежується тільки ринковою поведінкою». Г. Беккер у своїй фундаментальній роботі «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз» (1964 р.) створив базову теоретичну модель теорії людського капіталу розширивши розуміння людського капіталу як наявного у кожного запасу знань, навичок, мотивацій такого, який «формується за рахунок інвестицій в людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошуки інформації про ціни та доходи» [10, с. 1]. Він вкладав в інвестиції в людину, крім витрат на загальну і професійну освіту, витрати на виховання дітей, охорону здоров'я, пошук інформації, зміну роботи та інші вкладення, які тим чи іншим чином сприяють розвитку продуктивної сили людини, її культурному та інтелектуальному зростанню.

Г. Беккер є основоположником напрямку «економічного імперіалізму», який досліджує багато чисельні явища соціального життя (освіта, дискримінація, злочинність, шлюб, планування сім'ї та ін.) засобами економічної науки, перш за все з використанням прийомів економіко-статистичного аналізу. Саме такий підхід науковець використав для оцінки економічної ефективності освіти.

Зокрема, доход від вищої освіти був ним визначений різницею позитивних доходів випускників коледжу і позитивних заробітків випускників середньої школи. До того ж до витрат на навчання Г. Беккер відніс як прямі витрати (плата за навчання, гуртожиток тощо) та втрачені заробітки, тобто доход, недоотриманий учнями за період навчання (альтернативні витрати учня). За підрахунками Г. Беккера, віддача від вкладень в навчання як відношення доходів до витрат становить 12-14% річного прибутку. Крім того, Г. Беккер стверджував, що при прийнятті рішень про вкладення коштів і освіту учні та їхні батьки порівнюють очікувану граничну норму віддачі від таких вкладень з доходністю альтернативних інвестицій (відсотками за банківськими вкладами, дивідендами за цінними паперами і т. п.).

Отже, основоположники теорії людського капіталу (Т. Шульц, Г. Беккер) заклали теоретичні і методологічні підвалини у дослідження людської поведінки з використанням економічного підходу до аналізу соціальних явищ (неринкових форм діяльності). Результатом практичного використання запропонованих ними підходів на державному і внутрішньофірмових рівнях стало коригування економічної політики в напрямку збільшення інвестицій в розвиток системи освіти, підготовки та перепідготовки кадрів. Таким чином, змінилася філософія прийняття рішень від відчутності необхідності до доведеної ефективності інвестицій в

об'єкти, які до цього вважалися невиробничими і неприбутковими.

Послідовники Г. Беккера (Ж. Ланкастер, М. Коллінсворт, Р. Уїлліс та ін.) в розширення напрямку «економічного імперіалізму» оцінили ефективність інвестицій в людський капітал на підставі залежностей продуктивності праці і заробітної плати від тривалості навчання, виробничого досвіду, стажу роботи, особистих здібностей [11, с. 6].

Вагомий внесок у створення сучасної неокласичної теорії людського капіталу, окрім Т. Шульца і Г. Беккера, впродовж 50-80-х рр. ХХ ст. внесли М. Блауг, Ч. Боуен, Б. Вейсброд, М. Гроссман, Е. Денісон, Дж. Кендрік, С. Кузнець, Ф. Махлуп, Дж. Мінцер, М. Перлмен, Г. Псахаропулос, Л. Туроу, Ф. Уелч, С. Фішер, Б. Чізуїк та ін. Ними розширене розуміння людського капіталу та інвестицій у його розвиток. Відправним моментом багатьох досліджень є визначення цінності людського фактору в умовах розвитку економіки знань.

Американський економіст Е. Денісон («Дослідження відмінностей в темпах економічного зростання», 1967 р.), досліджуючи фактори економічного зростання багатьох країн світу, виміряв вплив «людського фактору», врахувавши рівень освіти і професійної підготовки [12, с. 84].

Лауреат Нобелівської премії 1971 р. за емпірично обґрунтоване тлумачення економічного зростання, американський вчений С. Кузнець («Капітал та американська економіка», 1961 р.) вважав людський капітал домінуючою можливою стабільного зростання економік країн, що розвиваються і показав, що зміни технології, перерозподіл робочої сили між виробничими і невиробничими секторами, а також поліпшення якості застосовуваної праці пояснює більшість випадків підвищення продуктивності праці.

С. Фішер дав таке визначення людського капіталу: «Людський капітал є міра втіленої у людині здатності приносити дохід. Людський капітал включає вроджені здібності і талант, а також освіту і набуту кваліфікацію» [13, с. 287]. Наведене визначення до теперішнього часу вважається визначенням людського капіталу у вузькому розумінні, оскільки не надає повної характеристики продуктивним здібностям людини і до того ж не характеризує форми отримання очікуваного доходу.

Звужену характеристику людського капіталу надають й інші дослідники. Так, професор Масчусетського технологічного інституту Л. Туроу («Інвестиції в людський капітал», 1970 р.) вважає людський капітал невід'ємним від його носія і включає до його складу «виробничі здібності, обдарування і знання, повагу до політичної і соціальної стабільності». Ще більш узагальненим є визначення досліджуваної категорії з боку професора Принстонського університету Ф. Махлупа, який відносить до людського капіталу «будь-які вдосконалення, що збільшують фізичні або розумові здібності людини» [7, с. 98].

Протягом другої половини ХХ ст. були створені альтернативні підходи до оцінки економічного значення освіти: метод міжкраїнових порівнянь (А. Андерсен, С. Беннет, М. Боум, М. Кайзер, Д. Мак-Клелланд) та метод оцінки ефективності освіти з точки зору «вимого виробництва» (А. Берг, В. Роулінз, Дж. Сквілл, Л. Ульман, С. Боулс, Д. Гордон, Г. Джинтіс, Р. Едварс).

У 90-ті роки ХХ ст. вагомий внесок у подальший розвиток теорії людського капіталу здійснили К. Ванг, Дж. Грейсон, Н. Герланд, Дж. Мінер,

Г. Псахаропулос, яким належить ідея використання людського капіталу в економічно розвинутих країнах в практиці управління освітою і підвищенням кваліфікації на макро- і мікрорівнях. Це підготувало теоретичне підґрунття для створення у подальшому нового напрямку економічної науки – економіки освіти.

На радянському просторі наукові праці, які торкаються теорії людського капіталу, були небагачисельними, що пов'язано із пануванням положень політичної економії соціалізму. Так, в роботах В.С. Гойла, Р.І. Капелюшнікова, В.І. Марценкевича, І.В. Соболевої та інших науковців переважала критика буржуазних теорій відтворення робочої сили. Водночас слід відзначити прогресивні для свого часу погляди М.І. Туган-Барановського (довів знаходження в основі господарства потреб та інтересів людини і вплив на розвиток людського капіталу гармонійного розвитку особистості, соціального походження людини), С.Г. Струмиліна (кількісно обґрунтував вплив освіти на ефективність праці і виробництва).

З руйнуванням соціалістичних і капіталістичних догм політекономії, що обумовило збільшення числа перекладних наукових праць основоположників і послідовників нової теорії, Нобелівської лекції Г. Беккера зокрема, на пострадянському просторі значно зросла увага до теорії людського капіталу від дослідження особливостей реалізації її положень в умовах трансформації економік постсоціалістичних країн до розширення змістовності людського капіталу та розвитку теоретико-методологічних засад його дослідження з перенесенням центра уваги на регіональний і галузевий рівні.

Відзначимо, що дослідження українських вчених в даному предметному полі розпочалися практично на десятиліття пізніше російських дослідників. У 90-х роках в Росії було видано низку монографій з проблематики людського капіталу, серед авторів: В.С. Автономов, А.І. Добринін, С.А. Дятлов, І.В. Ільїнський, М.М. Крітський, В.І. Марцинкевич, Е.Д. Циренова та інші.

Російськими науковцями зроблено спробу створити власну доктрину і побудувати новий категорійний апарат задля забезпечення фундаментальності та реабілітації теорії людського капіталу. Так, М.М. Крітський стверджує, що людський капітал – це «загальноконкретна форма людської життєдіяльності, яка асимілює попередні форми (споживчу і виробничу), що є адекватними епохам господарства, що присвоює і виробляє, і яка реалізується як підсумок історичного руху людського суспільства до його сучасного стану» [14, с. 17].

А.І. Добринін і С.А. Дятлов у розвитку позиції свого попередника вважають, що категорія людського капіталу могла з'явитися лише у постіндустріальному суспільстві, де зростає роль наукових знань та інформації. Під людським капіталом вони розуміють певний історичний тип господарюючого суб'єкту: «Людський капітал – сукупність всіх атрибутивних якостей і властивостей, продуктивних здібностей і сил, функціональних ролей і форм, які розглядаються з позиції системної цілісності і які адекватні сучасному стану суспільства, ... які включені в систему ринкової економіки в якості провідного творчого фактору суспільного відтворення» [15, с. 4]. У розвиток своїх поглядів С.А. Дятлов пізніше конкретизував визначення людського капіталу таким чином: «Людський капітал – це сформований в результаті інвестицій і накоплений людиною певний запас

здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які цілеспрямовано використовуються в тій чи іншій сфері суспільного відтворення, сприяють зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва і тим самим впливають на зростання заробітків (доходів) даної людини» [16, с. 26].

Сучасний стан розвитку економічної науки Росії характеризується активним дослідженням питань оцінки стану суспільного людського капіталу для умов трансформаційної економіки Росії, перспектив його збереження, накопичення та ефективності використання. Слід звернути увагу на тенденцію переорієнтації наукових досліджень, виконуваних російськими вченими в XXI ст., з суто теоретичних на практичні зі збільшенням числа захищених докторських дисертацій. В останні роки з'явилися серйозні праці, в яких аналізується проблематика сучасного етапу відтворення сукупного людського капіталу, питання управління організацією на основі формування і розвитку людського капіталу, – це публікації М.А. Казарян, І.В. Катуніної, О.П. Колядіна, О.В. Коріцького, Т.О. Коркіної, С.В. Міщерякова, С.М. Степанової, Г.М. Тугускіної, П.А. Шевцова та ін.

Значний внесок у розвиток і поглиблення загальнотеоретичних, методологічних, методичних і прикладних аспектів теорії людського капіталу внесли й українські науковці, досліджуючи питання відтворення людського капіталу на різних економічних рівнях.

Основними науковими осередками по дослідженню людського капіталу в Україні на теперішній час є:

- київська наукова школа (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, колишня Рада по вивченню продуктивних сил України, Інститут демографії та соціальних досліджень, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана та ін.): Д.П. Богиня, О.М. Бородіна, В.М. Геєць, Н.В. Голікова, О.А. Грішнова, В.І. Куценко, Е.М. Лібанова, В.О. Мандибура, С.В. Мочерний, Н.В. Ушенко, Т.В. Харчук, А.А. Чухно та ін.;

- львівська наукова школа (Інститут регіональних досліджень та ін.): М.І. Долішній, Г.О. Зелінська, С.М. Злупко, Г.В. Прошак, У.Я. Садова, Л.К. Семів, О.В. Стефанишин, О.Б. Юрченко, Л.А. Янковська та ін.;

- донецька наукова школа (Інститут промисловості, Донецький національний університет та ін.): О.І. Амоша, В.П. Антонюк, В.В. Важинська, О.М. Головінов, О.В. Захарова, С.В. Позднякова та ін.;

- дніпропетровська наукова школа (Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара та ін.): В.В. Андріанова, Н.І. Верхоглядова, Д.В. Маляр та ін.;

- харківська наукова школа (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна та ін.): М.А. Ажажа, І.В. Дунаєв, Н.М. Корольова, А.В. Кудлай, Н.В. Перепелиця, Т.О. Петухова та ін.

Серед основних напрямків сучасних досліджень переважають питання теоретичні (політекономічні) напрямки, а серед напрямків практичної економіки увага науковців сконцентрована на вивченні людського капіталу на макро- і мезорівнях. До того ж більшість науковців розглядають лише окремі його складові, серед яких переважає освіта. У той же час слабко дослідженими є здоров'я, безпека праці, мобільність та інші, розвиток яких також потребує суттєвих (т.зв. соціальних) інвестицій і вивчення закономірностей їх здійснення та особливостей оцінювання.

За умов збереження вищезазначених наукових прогалин теорії людського капіталу на практиці важко створити умови не лише для підготовки висококваліфікованої робочої сили, яка здатна вирішувати стратегічні завдання розвитку безпосередніх товаровиробників, але й умови для безпечної праці, збереження здоров'я, культурного збагачення, стабільності трудових колективів тощо.

Висновки і пропозиції. Загалом, ретроспективний аналіз розвитку теорії людського капіталу дає змогу зробити наступні висновки: пріоритетним видом інвестицій в людський капітал, відносно якого практично до теперішнього часу проводиться економічне обґрунтування, залишається освіта; основним рівнем проведення дослідження є суспільство, що знаходить відображення у суспільному людському капіталі.

Такий стан справ свідчить про обмеженість реалізації теорії людського капіталу на практиці і водночас про доцільність продовження науково-практичних досліджень в інших площинах з розширенням елементів людського капіталу та рівнів його формування і реалізації.

Список літератури:

1. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 324 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн. 1-3 / Смит А. – М. : Директ-Медиа, 2010. – 811 с.
3. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – Петрозаводск, 1993. – Т. 2. – С. 23-26.
4. Милль Дж.С. Основы политической экономии / Дж.С. Милль. – М. : Прогресс, 1981. – 448 с.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – Т. 1. – М. : «Прогресс», 1993. – 415 с.
6. Маркс К. Сочинения. Т. 1. Капитал. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1960. – 907 с.
7. Богиня Д.П. Основы экономики праці : [навч. посіб.] / Д.П. Богиня, О.А. Грішнова. – [3-те вид., стер.]. – К. : Знання-Прес, 2002. – 313 с.
8. Струмилин С.Г. Собрание сочинений / С.Г. Струмилин. – Т. 3. Проблемы экономики труда. – М. : Наука, 1964. – 327 с.
9. Schultz T. Investment in Human Capital. – New York; London, 1971.
10. Becker M. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. – New York, 1964.
11. Цыренова А.А. Развитие человеческого капитала в условиях трансформации институциональной среды : [монография] / А.А. Цыренова. – Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2006. – 88 с.
12. Денисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста / Э. Денисон. – М. : Прогресс, 1971. – 645 с.
13. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
14. Критский М.М. Человеческий капитал / М.М. Критский. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 120 с.
15. Добрынин А.И. Производительные силы человека: структура и формы проявления / [Добрынин А.И., Дятлов С.А., Коннов В.А., Курганский С.А.]. – СПб. : СПбУЭФ, 2003. – 164 с.
16. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала / С.А. Дятлов. – СПб. : СПбУЭФ, 1994. – 160 с.

Волошина С. В.

Криворожский экономический институт
Криворожского национального университета

ПАРАДИГМА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА КАК ОТРАЖЕНИЕ УСЛОВИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Резюме

Исследована историческая динамика развития теории человеческого капитала. Определено влияние условий трансформации общественного производства на ее содержание. Идентифицированы современные научные пробелы.

Ключевые слова: человек, потребности, способности к труду, доходы, человеческий капитал.

Voloshyna S. V.

Kryvyi Rih Economic Institute
Kryvyi Rih national university

HUMAN CAPITAL PARADIGM AS A REFLECTION OF PUBLIC PRODUCTION ENVIRONMENT

Summary

Historical dynamics of the human capital theory was investigated in the article. The influence of public production's transformation conditions on its content was defined. The current scientific gaps were identified.

Key words: person, needs, capacity for work, revenues, human capital.

УДК 338.22.01:330.87(043.3)

Дацкевич Н. О.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

СОЦІАЛЬНА ЗВІТНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА: ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ

Стаття присвячена засадам та принципам складання соціальної та етичної звітності підприємництва. Виокремлено різноманітність форм у галузі соціального та етичного звітування підприємств. Розглянуто напрямки формування соціального звітування підприємництва як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної економічної системи.

Ключові слова: соціальна відповідальність підприємництва, соціальна звітність, стандарти соціального та етичного звітування.

Постановка проблеми. Принциповою відмінністю розвинених держав від держав, що розвиваються, є достатній рівень свідомої відповідальної поведінки кожного окремо взятого індивіда у відношенні до суспільства. Від цього залежать принципи ведення та прозорість підприємницької діяльності, рівень корумпованості економіки, рівень людського капіталу, соціальних інвестицій і темпи розвитку національної економіки в цілому. Однією з характеристик підвищення усвідомлення рівня соціальної відповідальності підприємництва в суспільстві, яке прагне до гармонійного та сталого розвитку, є складання соціальної та етичної звітності відповідно до міжнародних прийнятих норм. Варто проаналізувати систему принципів та основні форми складання соціальної звітності підприємницької діяльності. Крім того, необхідно дослідити місце українських компаній в системі міжнародної соціальної звітності та запропонувати шляхи поширення соціальної та екологічної звітності бізнесу як інструменту підвищення конкурентоспроможності вітчизняного підприємництва.

Питання формування соціальної та етичної звітності підприємництва знайшло своє відображення в працях таких науковців, як М. Окконор, Й. Спанженберг, Т. Манічіні, А. Вархерст. Серед вітчизняних науковців слід виокремити праці В. Шаповал, О. Березіна, О. Олійник, А. Музиченко, А. Бержанір, Ю. Саєнко, В. Євтушенко.

Разом з тим потребують подальшого дослідження проблеми, пов'язані з розкриттям принципів та засад складання соціальної та етичної звітності компаній відповідно до міжнародних норм та стандартів, а також шляхів підвищення стандартів звітування національного підприємництва.

Метою статті є аналіз принципів та складових соціальної та етичної звітності підприємництва з їх подальшою адаптацією до національних умов.

Виклад основного матеріалу. Дослідження даної проблематики слід розпочати з визначення суті терміну «звітність» з точки зору підприємництва. Звітність – процедура, яка призначена для обліку того чи іншого процесу з метою пояснення або виправдання дій, упущень, ризиків та залежностей, за які несе відповідальність керівництво підприємства перед всіма зацікавленими сторонами (працівники, місцева громада, акціонери, інвестори, держава) відповідно до встановленого законодавства. Слід зазначити, що умовно зацікавлені сторони можна поділити на:

- **Внутрішні** (працівники, керівництво компанії, акціонери) – ті, які мають прямі економічні інтереси в компанії;
- **Зовнішні** (постачальники, споживачі, страхові компанії, банки) – ті, які мають комерційну важливість для компанії;
- **Більш широкі зовнішні** (політичні партії, неурядові організації, різноманітні асоціації, ком-